

SELÇUKLULAR DEVRİ KONYA KÜTÜPHANELERİNİN T A R İ H Ç E S İ

Uzm. Mustafa CAN (*)

Konya'daki Selçuklu Devleti Kütüphanesi diyebileceğimiz:z kütüphanelerin, Selçuklu Vezirlerinden Şems-ed-Din Altun-Aba tarafından İplikçi Medresesi'nde açılan kütüphanesi ile bu kütüphaneden sonra yine Selçuklu Vezirlerinden mustavfi (Maliye Nazırı) Emirü'l-Hac oğlu Ebu's-Sena Mahmud'un kurduğu Nizamiye Hankahı Kütüphanesi'nin, yine bu çevrede eski Konya Kal'ası'nın Çeşme kapısı yanındaki Ulema ve Şeyh Sadred-Din-i Konevi tarafından kendi camiine bitişik olarak kurduğu kütüphane olduklarını tanıtmak ve özelliklerini belirtmek güdülen amaçlardandır.

Kitap vakfiyelerine göre (**) Nizamiye Hankahı Kütüphanesi'nin, Konya Dış Kal'ası'nın Ahmedik Kapısı civarında olduğu anlaşılmaktadır. O devir kütüphaneleri arasında Sıraced-Din Urmevi evladından Bedr Üd-Din Mahmud'un karısı Kutlu Melek'in Atabekiye Medresesi yakınında yaptırdığı Darü'l-Huffaz'daki Kütüphane de bulunmaktadır.

SELÇUKLULAR BAŞKENTİ KONYA

Anadolu'da bağımsız ilk Türk Hükümdarı olduğunu çeşitli Doğu ve Batı kaynaklarından öğrendiğimiz Kutulmuşoğlu Süleyman Şah, 469/1076-77 de Bizanslılardan fetih yoluyla aldığı Konya'da ilk yönetim merkezini kurmuş ve böylece Konya'yı Anadolu Selçuklularının ilk başkenti yapmıştır. Gerek Houstma'nın 1891 de basılan «Tevarih-i Âli Selçuk» adlı kitabının 3. cildinde, gerekse Yazıcızâde Âli'nin II. Murad adına hazırladığı «Selçuknâme»de bu konuya değince değinilmektedir.

(*) Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi T.D.E. Bölümü Öğretim Elemanı

(**) TURAN, Osman, «Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı» T.T.K. Belleten XI. (42-1947). 197 - 235 ss. Lev. XXXII - XLVI (falsı.)

Kutulmuşoğlu Süleyman, 470/1077 de Suriye'ye naip olarak atanmış ve kardeşi Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine, 485/1092 de saltanat ve bağımsızlık davasına kalkarak 487/1094 de Şam, Suriye Selçuklu Hükümdarlığını kuran Tutuş ile yaptığı savaşı kaybedince intihar etmiştir. Babası Kutulmuş da bu savaşta ölmüştür.

Bu arada Konya da Küçük Asya'da Türk Kültürü'nün ilk beşiği olmuştur. Kültürün büyüüp gelişmesiyle Konya, Doğudan akan Türk kültür güneşinin odak noktası olmuştur. Sonra bu odak kültür güneşinin ışıklarını medreseler ve kütüphaneler gibi kurumlarıyla yaymayı sürdürmüştür. (1)

Bazı batı kaynaklarına göre Süleymanşah tarafından fethedilen topraklara Yunanca 'doğu' anlamına gelen 'Anatolie' ve 'Türkiye' adının verildiği, Konya'ya ise 'İkonyum' denildiği anlaşılmaktadır.

Süleymanşah'ın ölümünden sonra bütün il ileri gelenleri, buldukları yerlerde bağımsızlıklarını ilan ettiklerinden ülkede birleşmiş ve toplanmış olan politik güç parçalanmış ve zayıflatılmıştır. Bu arada Bizanslılarla ve Haçlılarla yapılan mücadeleler sonucu Konya ve diğer Anadolu şehirleri yakılıp yıkıldıklarından pek çok bilim ve kültür kurumlarıyla birlikte kütüphanelerin ve medreselerin de yok oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anadolu Selçuklularının başkenti, 472/1080 de Konya'dan İznik'e, 491/1097 de ise tekrar ilk başkent Konya'ya nakledilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti çökünceye kadar böyle kalmıştır. 708/1308. Haçlı saldırıları ve yağmalamaları geçtikten sonra uygarlık ve kültür yolundaki gelişmeler sürmüştür.

Altun-ba (Altun-Aba) Medresesi ve Kütüphanesi, Fatih'in adına 881/1476 da Konya Evkafını belirleyen 'tahrir defteri'nde (I Yazıcı Defteri) belirtilen 11 (onbir) medresenin başında yer alan medrese; II. Bayezid'in 906/1500 tarihli tahrir defterinde, III. Murad'ın 992/1584 tarihli tahrir defterinde vakıflarına ve 598/1201 tarihli vakfiyesine de yer verilen devrin en önemli medresesi ve kütüphanesi özelliğini taşımaktadır. Medresenin ve kütüphanenin, Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan zamanında 593/1196 da yapıldığı 6,5 sayfalık Arapça vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyenin orjinali bugün bulunmamaktadır. Bu belgenin Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki deftere bir yazıcı tarafından Arapça ve eksik olarak işlendiği görülmüştür. (2)

(1) ÜLKEN, Hilmi Ziya. «Konya'da Anadolu Selçukluları Devri'nde Bilim ve Felsefe.» *Konya*. (8, 1973). 62 - 74. ss.

(2) Konya Vakıflar Müdürlüğü Arşivi, 4 Numaralı Defter, 34. s.

Altun-ba (Altun-Aba) Vakfiyesi'nde, çeşitli yerlerde bulunan bir han, 45 dükkan, bir köy, bir bostan, bir tarlanın vakfedildiği belirtilmektedir. Vakfiyeye göre bugün bulunmayan adı geçen medresenin ilköğrenim öğrencilerine «müteallim», yüksek öğrenim öğrencilerine de «mütefekkih» denilmektedir. Ayrıca medresenin hanefi ve şafi «fakihler»le mütefekkihlere ve çeşitli müteallimlere tahsis edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Vakfiyede medresenin gelirlerinin harcama biçimleri sıralanırken 16. sırada; «her sene 100 dinarlık kitap alınarak medresenin hafız-kütübüne teslim edilecektir.» hükmüne yer verilmektedir. (3)

Şemsed-din Altun-Aba, I. Alaad-din Keykubat devrinde «Çaşnigir» sıfatıyla önemli görevlerde bulunmuş, II. Kılıçarslan zamanında Celaleddin Harzem-Şâh'a elçi olarak gönderilmiş, kumandanlık yapmış, kısaca devlet hizmetinde 65 yıl rol sahibi olmuş önemli bir kişidir. Selçuk başkenti Konya'da bilim ve kültürü egemen kılmaya çalışmış değerli bir emir ve kumandan olan Altun-Aba; medreseden ve kütüphaneden başka ünlü kervansarayını da yaptırmıştır. 635 / 1237 de de ölmüştür.

Anadolu Selçukluları Devrinde Konya'nın Kültür Cephesi

Eski çağlardan beri Anadolunun sayılı kültür merkezlerinden birisi olan Konya; medreseler, saraylar, kütüphaneler ve benzeri sanat eserleri yönünden oldukça zengindir. Bu tür bilim ve kültür unsurlarının gelişip yaygınlaşması için zengin vakıflar bağlanarak yüz yıllar boyunca yaşamaları ve çeşitli kuşakların yararlanmaları sağlanmıştır. (4)

Anadolu Selçukluları zamanında başkent Konya saraylarında bilginlere büyük önem verilmiş ve itibar gösterilmiştir. Bilime karşı ilgi daha artmış, bunun sonucu olarak devrin ünlü filozofları, şairleri, tarihçileri, müderrisleri, mutasavvıfları, müsbet bilimcileri burada toplanmış, pek çok eserler yazılmıştır. Kadı Siracü'd-Din Urmevi; (Metali ul-Envar, Beyanu'l-Hakk, Kitabu'l-Menahic yazarı), Mevlâna, Şeyh Sadre'd-Din Konevi, Şahabu'd-Din Suhreverdi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi, Hoca Dehhani (Selçuk-name yazarı), İbn Ala (Danışmend-name yazarı) Anadolu'da ilk eserleri verenlerden Hubeyş

(3) Konyalı; İbrahim Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Konya, Yeni Kitap Basımevi 1964. 819 - 841. s.

(4) BAYKARA, Doç. Dr. Tuncer. Selçuklular Türkiyesi'nde Konya. Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985. 243 s.

bin İbrahim et-Tiflisi (Rüya tabirlerine ilişkin Kamilu't-Tarih ve 1158 de yazdığı Vücuhu'l-Kur'an kitaplarının sahibi), Sultan Süleyman-şah'ın Bağdat'taki Halifeye mektup yazmak suretiyle Anadolu'ya getirttiği bir kısım kadılar, Keşf el-Akabe adlı kitabın yazarı Ahmet bin İlyas, 25-30 kadar kitabın yazarı olan Ahi Evren, aynı zamanda Selçuklu vezirlerinden ve Beridu's-Saade, Ravzatu'l-Ukul yazarı Muhammed el-Gazi el-Malatî, Mirsadu'l-İbad yazarı Necmü'd-Din'i Daye, Konevi'nin öğrencilerinden olup Anadolu'da çok sayıda eser veren Müeyyidü'd-Din Celbi, Saidü'd-Din Fergani, Sibahe'd-Din Ereğli (Ereğlili) gibi bilginler bunlardan birkaçıdır.

Selçuklu Sultanlarının bilimlere karşı olan ilgileri, bilim ve fikir adamlarını himaye ve teşvik etmeleri sonucu çok sayıda kitaplar yazılmış; medreseler, kütüphaneler ve başka bilim ve kültür kurumlarında bunların hizmete sunulmaları da sağlanmıştır. Selçuklular Devrinde Anadolu'da 183 eser yazıldığı tesbit edilebilmiştir. Bunların yazarlarının sayısı da 72 olarak belirlenebilmiştir. O devirde bilim ve fikir hareketlerinin dili Farsçadır.

Bu devirde yazılan 183 kitabın dillere göre dağılışı şöyledir; 103 Farsça, 65 Arapça, 7 Ermenice, 6 Türkçe.

Bu eserlerin konularına göre dağılışı da şöyle belirlenmiştir; Tasavvuf 59, Dini Bilimler 28, Siyaset ve Ahlak 24, Müsbet Bilimler (Tıp ve Hey'et) 14, Gramer 6, Felsefe 26, Şiir ve Mesnevi 30 Tarih 12 dir. (5) Bu kitapların çeşitli nüshalarının Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi ile Mevlâna Müzesi Dergah Kütüphanesine de intikal ettikleri ve halen araştırmacıların hizmetine sunulmakta oldukları müşahade edilmiştir.

1310 Yılında Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla Karamanoğulları'nın eline geçen Konya'da Karamanoğulları, sanat eserleriyle kültür kurumlarına fazla bir katkıda bulunmamakla beraber onları yaşatmasını, onlardan yararlanmasını bilmişlerdir. Konya 1467 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devletine katılmıştır. Devrin ünlü bilginleri de burada toplanmalarını, çeşitli eserlerini burada vermeyi sürdürmüşlerdir. Mehmet Sait Hemdem Çelebi'nin 1807-1858, kurduğu Dergah Kütüphanesi, III. Selim'in annesi Mihri-şah Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'nın 1794 yılında kurduğu ve kendi adı ile anılan kütüphanesi, Sultan Selim Camiinde ve Zircirli Medresede açılan kütüphaneler, zengin vakıflar bağlanarak yönetilen önemli birer bilim ve kültür kurumu olarak anılmaya değer nite-

(5) BAYRAM, Dr. Mikail; Anadolu Selçukluları Devri'nde Anadolu'da Fikri ve İlimi hareketler. *Konferans*. Konya, Nisan 1985.

liktedir. (6) Bu kütüphanelerin bir özelliği de devrin bilginlerinin eserlerinin toplandığı, depolandığı ve belirli esaslar ve ilkeler çerçevesinde okuyuculara hizmet verilen birer kurum olmalarıdır.

Selçuklular Devrinde Konya'da gelişen kütüphaneciliğin önemli bilgi kaynakları arasında geniş ölçüde rastladığımız vakfiyeler, kitabeler, tarihler konumuzu aydınlatıcı önemli belgeler olmak özelliğini sürdürmektedir. Şiir ve nesir diliyle yazılmış kitabelerin bulunduğu kütüphane binalarının bazılarının binaları yıkılmış, koleksiyonları ya yok olmuş, ya da başka kütüphanelerin koleksiyonlarına katılmıştır. Ancak kütüphanelerin tarihine ve özelliklerine ışık tutan, tarihi varlıklarını isbat eden kitabeleriyle vakfiyeleri, umumiyetle günümüze kadar muhafaza edilebilmişlerdir.

ŞEMSE'D-DİN ALTUN-ABA MEDRESESİ KÜTÜPHANESİ

H a y a t ı :

Şemse'd-Din Altun-Aba (7) II. Kılıç-arslan ve oğlu Rükned-Din Süleymanşah devrinin 'sipehsalar'larından biridir. İbn Bibi'ye göre iki Şemsed-Din-Altun-Aba yaşamıştır. (8) Birisi I. Alaaddin Keykubat zamanında yaşayan ve oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in 'atabağ'ı olup O'nun tahta geçtiğinde Sadettin Köpek'in nüfuz ve etkisine kapıldıktan sonra bazı devlet adamları ile birlikte öldürülen Şemse'd-Din Altun aba, diğeri de Alaaddin Keykubadın has kölelerinden olan ve Diyarbakır'ın (Amid) 'sipehdâr'ı bulunan Şemse'd-Din Altun-Aba'dır.

İbn Bibi'de 'Çaşnigir' ünvanı atfedilen, sonra da 'Atabeg' ünvanı verilen Şemse'd-Din Altun-Aba yukarıda birinci olarak söz edilen ve 'vakfiye sahibi olan kişidir. Vakfiyesinde kendisine yalnız 'sipehsalar' ünvanı verilmiştir. Altun-Aba Sultan Alaaddin Keykubat za-

(6) Mühimme Defteri. C. 75, S. 150.

(7) Bu ad, İbn Bibi'de 'Altunba', Menakıbu'l - Arifin'de ve bazı vakıf kayıtlarında 'Altun-ba', Nesevi'nin Celaleddin Harzemşah'a ait eserinde ve Caca-oğlu Vakfiyesinde 'Ay-aba', 'Kayı-aba', 'Kutlu-aba' biçimlerinde oluşan 'Altun-Aba' olarak yazılmıştır.

(8) İbn. Bibi 105. s.

(F. : 4)

manında Kemaleddin Kamiyar, Mübariziddin Çavli gibi kumandanlarla birlikte kumandanlık, elçilik ve benzeri görevler yapmıştır. Sultan'ın Eyyubi Prensesinden doğan oğlu Kılıç-arslan'ı veliaht yapıp büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tekrar Erzincan Melikliğine gönderdiğinde, «Çaşniğir» Altun-Aba'yı da O'nun 'Atabeği' ve 'beylerbeyliği'ne atadı. Sultan'ın 634 de ölümü üzerine Keyhüsrev Atabeği Altun-Aba, Cemaleddin Ferruh Lala, Taceddin Pervane ve Sadeddin Köpek gibi devlet adamları sayesinde babasının emrine ve buna uyan ricalin ısrarlarına rağmen tahta geçmeyi başardı.

Yeni sultanın cülusunda 'Atabeğ' Altun-Aba az bir süre sonra yalnız mevkiini kaybetmekle kalmadı, diğer bir çok devlet adamları gibi hayatını da kaybetti. (634-635).

Altun - Aba Vakıfları ve Vakfiyesi

Şemseddin Altun-Aba'nın vakıflarını içine alan vakfiyesi, Karatay ve Er-tokuş vakfiyeleri gibi tam teşkilatlı ve ayrıntılı değildir. (9) Ancak gerek eskiliği ve Selçuklu Tarihi bakımından, gerekse kütüphanecilik tarihi açısından özel önemi olan bir belge niteliği taşımaktadır. II. Kılıç-arslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman-şah zamanında yazılmıştır. 598/1202 tarihini taşıyan bu vakfiyeye göre; genel vakıflar için divan katiplerinden ve 'İplikçioğulları'ndan azadlı köle Necibeddin Ayaz, yıllık 400 dinar maaşla müteveli olarak, vakfiyenin evkafı için de yıllık 300 dinar maaşla 'nazır' olarak azadlı kölelerden Ruzbeh eş-Şemsi atanmıştır. Vakıf kayıtlarından, Karatay gibi Altun-Aba'nın da çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu Devri'nin Konya'daki ilk medresesi olduğu tahmin edilen Altun-Aba Medresesi, mütevellisinin adından ötürü (İplikçi Medresesi) adıyla da anılmaktadır. Çok sayıda dükkanlar, araziler, bazı köyler, 1 han, 1 kervansaraydan oluşan vakıflarıyla devrinin en önemli bilim ve kültür kuruluşu olan medresenin kütüphanesi de ayrı bir önem ve değer taşımaktadır. (10)

Bilginlerin, müderrislerin, öğrencilerin ve diğer okuyucuların kitap ihtiyaçlarını kolayca karşılayarak onlara gerekli kütüphane

(9) Altun-Aba Vakfiyesi'nin aslı, İstanbul'da Türk - İslam Eserleri Müzesinde olup 22 sm. eninde, 5,31 m. boyunda birbirine ekli, arkası bezli üç parça kağıda Arapça olarak yazılmıştır. Asıl nüsha olmadığı için müstensih hataları vardır. Müzede bir tomar halinde 3416 sayıda kayıtlıdır.

(10) TURAN, Osman; Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı. TTK Belleten XI, (42, 1947) 197 - 236. s.

hizmetlerini sağlamak amacıyla Selçuklular Devri Konyasında kurulan ilk kütüphane olma özelliğini de taşımaktadır. Kütüphane, medresenin zengin vakıflarından gereğince yararlandırılmıştır. (11)

Vakfiyede müteveli ve nazırın, her yıl kütüphaneye ayrılan vakıf gelirlerinden yüz dinar (dirhem) ile layık kitaplar satın alarak vakfetmeleri, kitaplardan yararlanmak isteyen kimselerin, kitabın bedeli olan bir parayı kütüphaneciye (hazin ul-kütüp) vermeleri, kitabı kütüphaneciye geri verirken de paralarını tekrar almaları ön görülmüştür. (12)

Maaşların dinar (13) hesabıyla ödenmesi, fakirlere ekmek dağıtılması, yoksulların ölümlerinde kefenlenme, mumyalanma (14) ve gömülmeleri için gerekli masrafların yapılmasına dair kayıtlar da vakfiyede yer verilen konular arasındadır. Buna göre yapılacak masraflar için önemli gelir getiren vakıflar tahsis edildiği belirtilmektedir.

Altun-Aba (İplikçi) Medresesinin ve sonradan bu medreseye eklenen camisinin 733/1332 de bir onarım gördüğü, kuzey kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Konya'nın Osmanlı Devleti eline geçmesiyle de önemini sürdüren medrese, zengin vakıfları sayesinde yüz yıllar boyunca yaşamıştır. Altun-Aba Medresesi, 3 Mart 1924 de kapatılmıştır. 1938-1944 yılları arasında onarılıp restore edildikten sonra bir süre klasik eserler müzesi olarak kullanılmış olup halen de cami olarak kullanılmaktadır. (15)

Vakıf kayıtlarından ve başka ilgili kaynaklardan anlaşıldığına göre diğer Selçuklu Medreselerinin de birer kütüphanelerinin bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. İhtisas elemanları yetiştiren Selçuklu Devri Konya Medreselerinin karakteristik bir özelliği her dersin aynı medresede okutulamayacağıdır. Astronomi, tıp, hey'et, felsefe, tasavvuf, fıkıh ve diğer bilimlerin her biri ayrı medreselerde okutulmuştur.

(11) Defter-i Mufassal-i Liva-i Konya,; Nr. 256, 565, 584, yp. 18a.

(12) Konya Mevlana Müzesi Şer'îye Sicil Defteri, C. 30, S. 42.

(13) O devirlerde 'dinar' altın, 'dirhem' de gümüş parayı gösteren terimler olmakla beraber II. Kılıç-arslan adına basılan paralar sırf gümüş olup altın para kesilmemiştir. Gümüş paralar üzerine de dinar yazılmıştır.

(14) Türklerde ölülerin mumyalandığına dair tarihi ve arkeolojik bir kayıda henüz rastlanmamıştır.

(15) ÖNDER, Mehmet; Konya Maarifi Tarihi. Selçuklu, Karamanoğulları, Osmanlı Devirleri. Konya, Ülkü Bsm. 1952. 9 - 13. s.

SADREDDİN-İ KONEVİ KÜTÜPHANESİ

Konevi'nin Adı ve Soyü :

Kimliğı Ebu'l-Maali, lakabı Sadru'd-Din, öz adı Muhammed, nisbet adı Konevi'dir. Babası Anadolu Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykâvus ile I. Alaaddin Keykubad'a hocalık yapmış olan ve bu sultanlar zamanında bir çok kez elçilik görevlerinde bulunan Malatyalı Şeyh Mecdu'd-Din İshak'dır. (16)

Konevi'nin babası ve dedeleri Malatya'nın yerlisi mi, yoksa başka yerlerden mi gelip buralara yerleştikleri bilinmiyor. Annesinin ise bir sultan câriyesi olduğu menkıbelerde yer almaktadır. (17) Selçuklu Devri Tarihçilerinden Aksaraylı Kerimu'd-Din Mahmud, Sadru'd-Din-i Konevi'nin 605 (1208) yılında doğduğunu yazmaktadır. (18) Niğdeli Kadı Ahmet de O'nun 673 (1274) yılında 68 yaşında iken öldüğünü yazmaktadır. Buna göre doğum tarihi 605 H. yılına rastlamaktadır. (19)

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi Rüknu'd-Din Süleyman tarafından tahtından indirildiğı zaman Anadoluyu terk etmek zorunda kaldı. Hocası Mecdu'd-Din İshak da Sultan Gıyaseddin'le birlikte Anadoluyu terk edip Şam'a yerleşti. Sultan Gıyaseddin, Karadeniz yoluyla sonradan İstanbul'a geçerek oradayken Anadolu'nun uc beyleriyle ilişki kurmuş 3 sene aradan sonra bu Türkmen Beylerin yardımlarıyla da Konya'yı zaptetmiş olup 601 (1204) yılında yeniden tahtına kavuşmuştur. (20) Gıyaseddin Keyhusrev tahta çıkınca hocası Mecdu'd-Din İshak'a Farsça manzum bir mektup yazarak Anadoluya çağırmiş, aynı yıl da O'nu, elçilik göreviyle -cülusu- nu, 34. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'a bildirmek için Bağdat'a göndermiştir. (21)

(16) İBN-İ BİBİ; Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye. I. C. Ankara, Türk Tarih Kurumu Bsm. 1956, XVII+744 s.

(17) MUSA Sadri, Sadru'd-Din-i Konevi Menakıb-Namesi, Esat Efendi Kütüphanesi, Nr. 1753. yp. 1b.

(18) MUSAMERATU'L-Ahbar, 119. s.

(19) El-Veledu's-Şefik. Fatih Kütüphanesi Nr. 4518.

(20) Ebu'l-Ferec Tarihi 2. C. 485 - 486. s. İbn-i Bibi; 84 - 88. ss.

(21) İbn-i Bibi; 88 - 92. ss.

Çocukluğu ve İlk Öğrenim Devresi

Mecdud'-Din İshak Anadolu'ya dönüşünde, devrin tanınmış bilimi ve fikir adamlarını, mutasavıflarını Anadolu'ya çağırması, bir kısmının da Malatya'da ikametlerini sağlamıştır. Evhadu'd-Din Kirmâni 635/1238, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi 638/1241, Ravzatu'l-Muridin adlı eserin yazarı Ebu Cafer Muhammed el-Berzai, Ahi Teşkilatının kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasru'd-Din Mahmud 659/1261, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderani gibi.

Sadre'd-Din-i Konevi Malatya'da doğduğu zaman babası, bu beldeyi büyük ve önemli bir kültür merkezi durumuna getirmiş bulunuyordu. Bunda Sultan I. Gıyaseddin'in büyük bir edip ve filozof olan veziri Malatyalı Muhammed el-Gazzi'nin önemli rolü ve himayesi görülmüştür. (22) Selçuklu Şehzadesi İzu'd-Din Keykâvus da bu sırada Malatya'da öğrenimini sürdürmektedir. Öğrenime çok küçük yaşta başlayan ve düzenli bir biçimde sürdüren Sadre'd-Din-i Konevi, böyle bir ortamda yetişmiştir.

Konevi'den intikal eden Endülüslü Ebu'l-Muhammed Abdu'l-Hak'ın 582/1186, «Ahkamu'l-Kubra» adlı eserinin 624/1227 tarihli 'sema' kaydında Konevi'nin 19 yaşında bulunduğu bu tarihte, adı geçen eseri, yazarının öğrencisi olan Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderani'den okuduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta Sadre'd-Din Konevi'nin el-hâfız, el-fakih (hukukçu) ve el-âlim (bilge kişi) gibi sıfatlarla anıldığını görmekteyiz. (23)

Ayrıca bu sıralarda 602/1205'den beri Malatya'da ikamet eden Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi'den de ders almaktadır. XIII. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Evhadu'd-Din'in öğrencilerinden biri tarafından kaleme alınmış olan «Menakıbı Evhadud'-Din-i Kirmâni»de bildirildiğine göre, gene bu sıralarda Zeynu'd-Din Sadaka, İmamu'd-Din Malatyalı ile birlikte Şeyh Evhadu'd-Din Kirmâni'nin hizmetinde bulunmaktadır. Böylece devrin ilk ünlü mutasavvıfından da tasavvuf dersi ve eğitimi aldığı görülmektedir.

Sadre'd-Din Konevi, 14 yaşında iken babasını kaybetti, 619/1222. Bunun üzerine dul kalan annesi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi ile evlendi. (24) Konevi'yi tanıyan çağdaşı ve «Menakıb-ı Evhadu'd-Din-i Kir-

(22) Bu bilge vezirin «Ravzatu'l-Ukul» ve «Beridu's-Saade» adlı iki önemli eseri vardır.

(23) Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi Nr. 5050, yp. 1a.

(24) NAFAHATU'L-Uns Tercümesi, 632. s.

mani» adlı eserin yazarı O'ndan söz ederken «Sultanlar muallimi, Mecdu'd-Din İshak'ın karısı olan Sadru'd-Din-i Konevi'nin annesi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi'nin taht-ı nikahında olduğundan Konevi, O'nun (İbnu'l-Arabi'nin) hizmetinde bulunduğu sıralarda...» (25) tabirini kullanmaktadır.

Konevi, babasının ölümünden sonra 6-7 sene hep Malatya'da yetkili hocalardan Fıkıh, hadis, tefsir, kelam ilimleriyle ilgili eserleri okudu. Üvey babasının himayesinde öğrenimini sürdürdüğü ve onunla birlikte Anadolu'dan ayrılarak 619/1222 de Şam'a ve oradan da Mısra gittiği görülmektedir. (26)

Mısır'da üvey babası ile araları açılmış ise de «Menakıb-ı Evhadu'd-Din» yazarı Kirmâni aralarını uzlaştırmıştır. İbnu'l-Arabi'nin, Sadru'd-Din-i Evhadu'd-Din'e; öz oğlundan daha aziz olan Konevi'nin irşad ve tahsiline göz kulak olunmasını söylemektedir. (27)

Sadrud'-Din-i Konevi vasiyetnamesinde; öldüğü zaman e'-Arabi'nin gömleğinin kendisine kefen olarak giydirilmesini, Kirmâni'nin seccadesinin de üzerine örtülmesini ve böylece defnedilmesini yazmaktadır. (28) Kirmâni, ölünceye kadar 635/1238 Bağdat'ta bulundu. Konevi de 632/1235 den sonra hep Şam'da üvey babasının yanında bulundu. İbnu'l-Arabi 1242 de Şam'da öldü. Konevi de Şam'dan ayrılarak Halebe geçmiştir.

TÜRKMENLER VE SADRUD-DİN-İ KONEVİ

Sadrud'-Din-i Konevi Halep'te iken Anadolu'da ve o bölgede önemli olaylar oldu. Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirletilerek öldürüldü, 1237. Tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev Türkmen ve Ahilerin en büyük hamisi olan babası Alaaddin Keykubat'ı öldürttüğü ve kötü bir diktatör olan veziri Sa'du'd-Din Köpek'e uyduğu için Türkmen ve Ahilerin tepkisi ile karşılaştı. Ancak 1240 yılında kendisine suikast düzenleyen veziri Sa'du'd-Din Köpek'i ve yandaşlarını ortadan kaldırdı. Arkasından da yönetiminden hoşnut olmayan Ahi ve Türkmen ileri gelenlerini öldürttü. Bir kısmını da tutuklattı. Türkmen babaları

(25) A.g.e.

(26) MENAKIB-I - Evhadu'd-Din, 84 - 87. ss.

(27) KENZU'L-Vu'az, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi. Nr. 3050.

(28) SADRUD-DİN-i Konevi, «Vasiyetnâme» Şarkiyat Mecmuası, II, 1958, 82 - 83. ss.

ve Ahilerin sultana karşı isyan ettiği bu sıralarda Sadru'd-Din-i Konevi de Halep'te bulunuyordu. Ahî ve Türkmen ileri gelenleri ile diyalog halinde bulunmakta ve onlara sempati beslemektedir.

1241 de çıkan «Baba İshak İsyanı» ve Köseadağ Muharebesinde Moğol Ordusuna yenilen Gıyaseddin Keyhüsrev'in ordusunun ve ülkesinin Moğollarca haraca bağlandığı bu sıralarda Sadrud'-Din-i Konevi Halep'te bulunmaktadır. 1245 de Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce devletin ileri gelenleri bu sultan'ın tutuklattığı Ahî ve Türkmenleri serbest bıraktılar. Ahî Teşkilatının kurucusu ve lideri olan Ahî Evren de serbest bırakılınca Denizli'ye (Ladik) gitmiştir. Bu sırada sultan olan II. İzzu'd-Din Keykâvus'un, Ahî Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmudu Konya'ya getirmesi için Sadrud-Din-i Konevi'yi görevlendirdiği görülmektedir.

Bu haber, Konevi'nin 1245 yılından itibaren Anadolu'ya gelmiş olduğunu ve Selçuklu Devleti'nin Başşehri Konya'ya yerleştiğini göstermektedir. Sadru'd-Din, artık bundan sonra Konevi (Konyalı) diye anılacaktır.

Bu sırada ünlü Selçuklu Devlet Adamı Celalü'd-Din Karatay saltanat naipliğine getirilmiştir. Karatay, yılda belli bir miktar haraç vermeyi kabul ederek Moğollarla anlaşmış, tutuklu bulunan Ahileri ve Türkmenleri serbest bırakmıştır. Huzur ve sükunun da sağlandığı ve 652/1254 yılına kadar süren Karatay'ın Saltanat naipliği sırasında Sadru'd-Din-i Konevi de Konya'da ikamet etmekteydi. Bir üstad olarak ta'lim ve 'tedris ile meşgul olurken çevresinde geniş bir talebeler halkası oluşmuş, yöneticiler katında itibarı artmıştır. Devrin tanınmış zenginleri, el-Hac Tacu'd-Din Kaşi ve Hace-i Cihan da O'nun hizmetindedirler.

Ahî Evren 1247 de Kırşehir'e göçtükten sonra da mektuplaşmak ve çeşitli ilmi yardımlaşmalar biçiminde görüşmelerini sürdürmüşlerdir. (29)

MA'MURE OLARAK-İ KONEVİ CAMİİ, TÜRBESİ VE KÜTÜPHANESİ

Konevi'nin camisi, türbesi ve gerek kendisinin, gerekse devrinin ünlü kitaplarından oluşan ve bilim çevrelerince iyi tanınan kütüp-

hanesi, kendi adıyla anılan mahallede o zamanlar bir «mamure» durumundadır.

Anadolu Selçuklu kültür tarihinin ünlü isimlerinden olan Seyhî Sadre'd-Din-i Konevî, yedi asırlık kültür ve fikir hayatımızda derin etkiler bırakan önemli eserlerin sahibidir. Bunlardan bazıları «İcaze'l-Beyan», «Miftahu'l-Gayb», «Nusus», «Mefatihü'l-İlahiyye», «Mir'atü'l-Arifin», «Mektubat» ve diğerleridir. O'nun asırlar boyunca böylesine ilgi görmesinin nedenlerinden biri de «Müce'd-Did-i Elf'i Sâni», «Şeyhu'l-Ekber», gibi sıfatlarla anılan ve mutasavvıf da olan Muh-yid-din-i Arabî'nin üvey oğlu oluşundan olsa gerektir.

Konevî Camisi'nin güneye açılan adı taş çerçevesi dış kapısı üstünde iki kitabe bulunmaktadır. Caminin yapılış tarihine ilişkin 1. Selçuklu Devri Kitabesi :

«Bu mübarek ma'mure, içindeki muhakkik ve rabbanî âlim Sadreddin Muhammed ibn-i İshak, Muhammed-Allah kendisinden razı olsun - türbesi, vakfiyesinde şartları belli edildiği ve yazıldığı vechile kendisinin vakfeylediği kitapları içine alan kütüphanesiyle beraber ashabından kalpleriyle ve kalıplarıyla Tanrı'ya yönelen salih fakirler adına 673/1274 yılı aylarında yapıldı.» (30)

biçiminde dilimize çevrilmiştir. Bu kitabeye göre kütüphane herkes için değil, «Konevî'nin ashabından iyi halli, salih fakirler için» yapılmıştır. Ma'mure'nin vakfiyesinde, vakfettiği kitapların sayıları, bunların yönetim ve kullanılış biçimleri belirtilmiştir. Günümüze kadar bu «ma'mure»ye dair araştırma ve incelemeler yapan Doğulu ve Batılı bilim adamları, (Clemant Huart, Dr. J. H. Lötved gibi) söz konusu kitabeyi genellikle yanlış okumuşlardır. (31)

Caminin kapısında birinci kitabenin üzerinde yer alan üç satır halinde mermere sülüs ile yazılmış bulunan ikinci kitabe de şudur :

«Tâc-dar-ı devrân ve halife-i refi' el-şan el sultan el-gazi Abdülhamid Han-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin müberrât-ı seniyye-i mülûkânelerinden olmak üzere iş bu camii şerif ile türbe-yi münife Vali-i Vilayet Devletlü Mehmed Ferid Paşa Hazretlerinin zaman-ı memuriyetlerinde imar ve ihya buyurulmuştur.»

(30) Özönder, Dr. Hasan; Konya Velileri, Konya, Arı Basım. 1980. 109. s.

(31) Konyalı, İbrahim Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964. 487 - 504. ss.

Türkçe olan bu ikinci kitabeye göre gerek cami, gerekse türbesi, II. Sultan Abdülhamit zamanında Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa tarafından 1317/1899 da imâr ve ihya olunmuştur. (Onarılmıştır.)

Bina Durumu :

Günümüze kadar kalabilen ve halen cami olarak kullanılmakta olan bu yapının giriş kapısının sağında Osmanlı mimari yapımı bir minare, vardır. Minarenin küpüne kadar olan kısmı taş, üstü tuğla, şerefe altı düz ve basit bir biçimde yapılmıştır. Güneyinde beş, solunda yedi, sağında iki penceresi olup üstü üç boğdan halinde ağaçla örtülmüştür. Duvarları adi taşla yapılmış üstü de düz dam'dır. (32) Avlu kapısından girilince düz, kara dam örtülü geniş bir alan, ortada mermer bir şadırvan vardır.

Son zamanlara kadar kütüphane olarak kullanılan ve solundaki ahşap bir merdivenle çıkılan oda ise avlu kapısının üzerinde bulunmaktadır. Bu alanın sağında asıl cami, bulunmakta, ortasından mabede, sonundan da türbe ve mezarlık yönüne birer kapı açılmaktadır. Duvarları, mihrab ve bazı kısımları yer yer mavi rengin ege-men olduğu Selçuk çinileriyle süslenmiştir.

Türk oymacılık ve tahta işçilik sanatının güzel birer örneği olan pencere kapakları halen İstanbul Arkeoloji müzesinde olup Çinili Köşkte sergilenmektedir. Bunlardan ve içerdeki üç toprak sandukalı mezarla çini mihraptan başka bir tarihi eşya kalmamıştır. Sadred-Din-i Konevi'nin gömülü olduğu türbe caminin solundadır. Sandukası mermerle yapılmıştır. Camiden buraya iki pencere açılır. Türbenin üstünde zarif başlıklı ve köşeli oniki mermer sütunun tuttuğu ağaç bir kafes vardır. Türbenin alt kısmı da mermerdir.

Sadred-Din-i Konevi Ma'muresi'nin vakfiyesi henüz bulunamamıştır. Kitabelerden de bu yapılarının sağlığında mı, yoksa ölümünden sonra mı yapıldığı anlaşılamamıştır. Arapça olarak bıraktığı 'vasiyet-name'sine göre ise Mevlâna Celâled-Din-i Rûmi'den sekiz ay sonra 673/1371 de öldüğü yılda yapılmış olduğu belirlenmektedir. Konevi'nin çocuklarına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber Sadred-din Çelebi adında bir oğlu, Sekine adlı bir kızı ve bu kızından beş torunu bulunduğu sanılmaktadır. (33)

(32) Binanın eskiden kubbeli olduğu anlamına gelen değişiklikler, izler ve özellikler belirlenmiştir.

(33) Menakıb-ı Şeyh Sadr-ed-Din Konevi, Mevlana Müzesi Kütüphanesi Demirbaş kayıt numarası: 5/20 D.

Karaman İli Vakıfları, Fatih Sultan Mehmet adına tahrir (il yazıcı) defterlerine yazılırken (881/1476) Konya'da Mevlâna Celaled-Din evkafından sonra Sadred-Din-i Konevi Ma'muresi için gelir olarak şu evkafın belirlendiğini görmekteyiz. 11 köy, 3 değirmen, 28 bağ, 17 tarla ve arsa, bir çiftlik ve bazı dükkanlar.

Fatih'in II Yazıcı Defteri'nde, Sadred-Din-i Konevi Kütüphanesi'nde bulunan kitapların tümü adlarına göre liste halinde verilmiştir. Bu listeye göre kütüphanede bulunan kitap sayısı 162 dir.

Konevi Kütüphanesindeki kitapların çoğu, üvey babası Muhyid-Din-i Arabi'nin yazma kitaplarından oluşan bir koleksiyon niteliği taşımaktadır. Bunlar da zamanla İstanbul'daki Türk ve İslâm Eserleri Müzesine ve Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne taşınmışlardır. (34)

(34) TURAN, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Matbaası 1971. 139 - 146. ss.